

GORIŠKI GROFJE IN GENEZA PAZINSKE GROFIJE

Peter ŠTIH

doc. dr., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO
 doc. dr., Dipartimento di Storia, Facoltà di Lettere e Filosofia, 61000 Lubiana, Aškerčeva 2, SLO

IZVLEČEK

Pod Habsburžani - od konca 14. do 16. stoletja - eksistira Pazinska grofija kot posebna dežela. Avtor ugotavlja, da je bilo odločilnega pomena za razvoj v tej smeri približno poldrugo stoletje dolgo obdobje gospostva goriških grofov v notranji Istri, ki je, tako v pravno-institucionalnem kot tudi v posestnem smislu, pripeljalo do nastanka Pazinske grofije.

Ko so Habsburžani leta 1374 po smrti goriškega grofa Alberta IV. dedovali obsežen kompleks goriške posesti v notranji Istri, je bil ta prostor že izoblikovan v deželo, se pravi v ustavno-pravnem, ne pa nujno tudi v teritorialnem oziru zaokroženo celoto. Ta pomembna ugotovitev sloni na dejstvu, da je plemstvo na goriških istrskih posestih, to je v Pazinski grofiji (*Grafschaft ze Mitterburg*), kot se je uradno, prvič 1379¹, imenovala ta deželica, 1365 prejelo poseben privilegij, ki je potrjeval njihove pravice in ki je, kot nam dokazujejo kasnejše vladarske potrditve Friderika III., Maksimilijana I. in Karla V.² spadal med osnovne dokumente deželne ustave. Nadalje, da je plemstvo iz Pazinske grofije imelo svoje lastno ograjno sodišče in nenazadnje, da je imelo tudi svojega

1 Listina 1379, XII. 30., Gradec, Leopolda III. objavljena kot priloga št. 8 v Camillo de FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisino* (a cura di figlio Carlo), Venezia 1964. V privilegiju Alberta IV. za plemstvo na goriških posestih v Istri je govora še o *Grafschaft zu Ysterreich in o das Land und Herrschaft Ysterreich* (Pietro KANDLER, *Codice diplomatico Istriano* (= CDI) 1365 aprile 25. (po tisku iz leta 1687)), v dedni pogodbi med Albertom IV. in Rudolfom IV. iz leta prej pa o *die marichgraffschaft ze Isterreich* (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Splošna serija listin (=HHStAW, SSL), 1364, VI. 6., Dunaj). V delilnih pogodbah znotraj goriške hiše iz 1307 in 1342 pa je govora le o goriški posesti in *Isterreich* (Monumenta historica ducatus Carinthie (=MDC), ed. Hermann WIESSNER, VII, št. 394, 438; X, št. 161). V internih dokumentih beneškega senata se leta 1344 goriški grof Albert IV. omenja kot *comes de Pisino* (Senato Misti (Cose dell'Istria), *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (=AMSI) 4 (1888), 24; glej tudi Giovanni de VERGOTTINI, *La Costituzione provinciale dell'Istria nel tardo medio evo*, AMSI 39 (1927) 35 sl.), vendar je bila njegova uradna titulatura, tako v listinah goriške, kot druge provenience vedno le *comes Goritiae et Tirolis* oziroma odgovarjajoča nemška oblika.

2 CDI kot zgoraj in Wladimir LEVEC, *Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zu österreichischen Rechtsgeschichte, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung* (=MiÖG) 19 (1898) 285 sl., št. 5, 10, 15, 26, 30.

glavarja³ kot namestnika in zastopnika deželnega kneza. Habsburžani so kot novi deželni knezi z vrsto pravnih aktov priznali in potrdili to ustavno - pravno samostojnost, kar je imelo za posledico, da je Pazinska grofija zadržala svoj poseben položaj glede na Kranjsko, ki je bila v Habsburških rokah dejansko od 1335, formalno pa že od 1282. Priznanje pravne samostojnosti Pazinske grofije je pomenilo, da ta deželica, ne glede na to, da je bil njen deželni knez hkrati tudi kranjski, v Kranjsko še v 16. stoletju ni bila vključena ampak k njej le "pritaknjena" (angefügte). Njeno plemstvo se je sicer pojavljalo na zasedanjih kranjskih deželnih stanov, vendar je tudi tu poudarjalo svoj poseben položaj⁴. Serija habsburških dokumentov, ki so potrjevali pod goriškimi grofi dosežen status, se začneja že januarja 1365. Takrat, torej še preden je goriški grof Albert IV. izstavil privilegija za svoje plemstvo v Slovenski marki in Istri, a že potem ko je sklenil dedno pogodbo s Habsburžani, se je mladi vojvoda Rudolf IV. obvezal, da bo spoštoval vse pravice in svoboščine tamkajšnjega goriškega plemstva⁵. In ko je nato pozimi 1374 umrl stari deželni knez, goriški grof Albert IV., sta nova deželna kneza, habsburška brata Albert in Leopold, takoj potrdila privilegija goriškega grofa iz 1365⁶, ki pa jima je bil že pridani karakter deželnega in ne samo plemiškega ročina⁷. Poleg tega je vojvoda Albert potrdil plemstvu iz goriških posesti v Slovenski marki in Beli krajini eksempcijo iz ljubljanskega ograjnega sodišča⁸, podobno potrditev pa moremo pričakovati tudi za Pazinsko grofijo, čeprav se dokument sam ni ohranil. Kranjsko plemstvo je namreč še v 16. stoletju zahtevalo od vladarja, da podredi istrske plemiče ljubljanskemu ograjnemu

Metlika

3. Obstoj ograjnega sodišča je razviden že iz privilegija iz 1365 (CDI kot v op. 1); glej tudi Hans PIRCHGGER, Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4 (Wien 1929) 496. Prvič se goriški glavar omenja v Pazinu že 1294 (CDI 1294, I.11., Poreč) in nato kontinuirano skozi vso goriško obdobje. Podrobneje o tem Peter ŠTIH, Ministeriali goriških grofov do prve tretjine 14. stoletja (v Istri in na Kranjskem), Ljubljana 1992, doktorska disertacija, tipkopis, 132 sl.
4. Otto BRUNNER, Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter (Wien 5. izdaja, 1965) 216.
5. Privilegija za goriško plemstvo v Slovenski marki in Beli krajini ter v Istri: 1365, IV. 29., Metlika (Ernst SCHWIND - Alphons DOPSCH, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch - österreichischen Erblande im Mittelalter (Innsbruck 1895) št. 120; CDI kot v op. 1); dedna pogodba med goriškim grofom Albertom IV. in Habsburžani: 1364, VI. 6., Dunaj (gl. zg. op. 1); obveza Rudolfa IV. o spoštovanju pravic in svoboščin goriškega plemstva: 1365, I. 16., Dunaj (W. LEVEC, Die krainischen, 298 št. 2).
6. W. LEVEC, Die krainischen, 285 št. 5.
7. "...all ritter und knecht und all kastleweyt, edel und unedel, arm und reich und lund und lewt daselbst zu Ysterrich..."; W. LEVEC, Die krainischen, 266; Sergij VILFAN, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (= GMDS) 25/26 (1944/1945) 76.
8. W. LEVEC, Die krainischen, 300 št. 4.

sodišču⁹. Za zgodovino notranje Istre v prvih stoletjih habsburške oblasti je bil torej odločilen razvoj, ki je bil dosežen že pod goriškimi grofi.

Za istrsko zgodovino samo pa je morda še pomembnejše, da je prav oblikovanje posebne dežele v notranjosti polotoka, ki je šlo nekako v korak z beneškim pridobivanjem obalnega pasu Istre - oboje pač na račun oglejskega patriarhata kot prvotno največjega zemljiškega posestnika in hkrati nosilca javne oblasti v istrski marki - povzročilo razcepljenost, ki je skoraj pol tisočletja markirala politično zgodovino Istre in ki je bila prvič presežena šele konec 18. stoletja z ukinitvijo Beneške republike in prihodom obalnega pasu v avstrijske roke.

Prav iz tega vidika bipolarnosti istrske zgodovine in vseh posledic, ki jih je prinesla s seboj, je za zgodovinarja še kako pomembno vprašanje geneze enega od teh dveh polov. Temu vprašanju, za katerega menim, da doslej ni bilo zadovoljujoče prezentirano, je namenjen ta prispevek. Rezultate, predvsem glede teritorialnega razvoja Pazinske grofije do 1374 in s tem zvezanimi mehanizmi prehajanja oglejskih posesti v goriške roke, pa je omogočil šele obširen in intenziven študij, ki je bil opravljen v okviru znatno širše raziskave o ministerialih in milatih goriških grofov v Istri in na Kranjskem¹⁰.

Izvor, začetki in rast Pazinske grofije so že dolgo časa predmet zanimanja številnih zgodovinarjev. Starejša historiografija od Kandlerja, preko Czocerniga do Carla de Franceschija¹¹ je nastanek grofije interpretirala kot rezultat dinastičnih sporov med Henrikom in Engelbertom Eppensteinskim, ko naj bi slednji v nemoči, da bi si priboril celo istrsko mejno grofijo, odtrgal v njenem severovzhodnem delu del ozemlja kot posebno grofijo. Šele Benussi je v svojih, v marsikaterem pogledu temeljnih raziskavah o istrski srednjeveški zgodovini, pokazal, da podlaga nastanku Pazinske grofije ni bila nobena delitev krajišniške oblasti ampak eksempcija izpod oblasti istrskega mejnega grofa¹². Center Pazinske grofije - pazinski grad in cela vrsta krajev v njegovi okolici - je bil namreč fevd poreške škofije, kateri je že cesar Oton II. 983 podelil imuniteto¹³.

9 Sergij VILFAN, Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih, GMDS 24 (1943) 84 sl. Razlog za pritožbe je bil predvsem v tem, da se je istrsko plemstvo zaradi pomanjkanja prisednikov za to sodišče rajši dalo tožiti pred domačimi županskimi sodišči, kot pa pred ljubljanskim ograjnim sodiščem. To, da so v plemiških pravih sodila županska sodišča pa je seveda še prav posebej motilo kranjske plemiče, ki so zato zahtevali podreditev istrskega plemstva ljubljanskemu ograjnemu sodišču. Gl. tudi Sergij VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije (Ljubljana 1961) 206 sl.

10 P. ŠTIH, Ministeriali goriških grofov.

11 P. KANDLER, opomba pod CDI 1195, 5. X.; Carl CZOERNIG, Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileja) (Wien 1873) 384; Carlo de FRANCESCHI, L'Istria. Note storiche (Parenzo 1879) 100 sl.

12 Bernardo BENUSSI, Nel medio evo. Pagine di storia Istriana (Parenzo 1897) 424 sl.; Giovanni de VERGOTTINI, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo (Roma 1924) 60; ISTI, La Costituzione provinciale dell'Istria, 31; ISTI, Per la revisione delle liste cronologiche per l'Istria medievale, AMSI 49 (1937), 63; Heinrich SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer (Graz - Köln 1954) 71, 145.

13 Die Urkunden Otto des II. (ed. T. SICKEL) MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1 (1888) št. 301 (*Precipientes denique iubemus ut nullus dux patriarcha archiepiscopus episcopus*

potrdil pa 1077 Henrik IV.¹⁴ To je torej bil pravni temelj, ki je omogočal, da so ob oblasti in pravicah istrskega mejnega grofa¹⁵ obstojale paralelne strukture. Poleg tega pa je goriškim grofom, ki so se proti koncu 12. stoletja s pridobitvijo odvetništva nad poreško škofijo in z njim zvezanega pazinskega fevda trdno vsidrali v Istri, šlo na roko tudi dejstvo, da so bili dedni odvetniki oglejskih patriarhov, ki so 1209 s privilegijem Otona IV. ponovno postali nosilci javne oblasti v istrski marki. To jim je namreč omogočalo, da so zlorabljali sodstvo, ki je patriarhu pripadalo kot krajiščniku in si tako prisvajali pravice glede sodstva, ki jim kot zemljiškim gospodom niso šle. V tem početju so šli tako daleč, da je oglejski patriarh Bertold izposloval leta 1238 od cesarja Friderika II. razsodbo, da se patriarhovi vazali v Istri in Furlaniji ne smejo pod pretvezo odvetništva vmešavati v zadeve visokega sodstva brez dovoljenja ali ukaza patriarha¹⁶. Nedvomno je bila ta razsodba naperjena predvsem proti goriškim grofom, vendar verjetno brez pravega učinka, saj cesar Friderik II. ni podpiral samo Bertolda Andeškega ampak tudi goriškega grofa Majnharda III., ki je bil prav tako zvest pristaš krone in štaufovske dinastije in ki je po izumrtju Babenberžanov 1246 kot glavar nekaj časa v cesarjevem imenu celo upravljal najprej Štajersko in nato še Avstrijo¹⁷.

Drug temelj je bila posest. Jedro svojih posesti v Istri s pazinskim gradom, so goriški grofje imeli v fevdu od poreške cerkve, ki je bil kot tak še 1368 potrjen s strani škofije Albertu IV.¹⁸ in nato 1381¹⁹ tudi njegovemu dediču, avstrijskemu vojvodi Leopoldu. Te

marchio comes vicecomes nullaque regni nostri magna vel parva persona pretaxatum presulem suosque successores de omnibus predictis rebus molestare temptet nec ad ulla placita hominibus supra terram sancte Parentine ecclesie residentibus qui ab episcopo reclamationem habent, sine advocato episcopi nullam contrarietatem faciant nec invite ducantur nisi ante presentiam presulis sine legali iudicio, sed liceat eidem presuli suisque successoribus quiete et pacifice cuncta sua predia tenere et firmiter possidere, omnium hominum contradictione penitus remota).

- 14 Die Urkunden Heinrichs IV., Bd. I (ed. D. v. GLADIS und A. GAWLIK) MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/ 1 (1941 - 1978) št. 290.
- 15 Podrobneje o tem glej za čas po 1209, ko je bila oglejskemu patriarhatu drugič (prvič 1077) podeljena Istra (*nos [Otto quartus] cum [marchiam Ystrie] ... Aquilegenesi ecclesie cum omni honore et universi spertinentiis cum omni iure imperiali libere et absolute possidendum in perpetuum donamus et tradimus atque concessimus*: Franz SCHUMI, Urkunden zur Geschichte Krains, Archiv für Heimatkunde I (1882/1883) 41, št. 17) H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 90 sl.
- 16 Hermann WIESFLECKER, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten, I. Band: 957-1271 (Innsbruck 1949) (= W I) št. 473.
- 17 V letih 1248 - 1250: W I, št. 526, 532, 541, 542, 544, 546, 547; Andreas VEIDER, Die politischen Beziehungen der Grafen von Görz zu den deutschen Herrschern und den Landesfürsten von Österreich, Prüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichte (Wien 1940), tipkopis, 30 - 32.
- 18 CDI 1368, VI. 3. Poleg gradu v Pazinu še Žminj, Tinjan, Trviž, "Vastignan", Padova, Mondellotte, Vižnjan, Rosario, Vižinada, pol vasi Tar, desetine gradu v Motovunu, več mlinov in desetine v Lovreču. B. BENUSSI, Nel medio evo, 429 ima Vastignan za Kožljak (Wachsenstein), kar pa ne bo držalo, saj je bil Kožljak preden je prišel v posest goriških grofov v oglejski lasti (Franz SCHUMI, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain (= KUB) I (Laibach 1882/1883) št. 67; gl. tudi B. BENUSSI, Nel medio evo, 481) in še v 14. stoletju se je oglejski patriarh prepiral z goriško grofico Beatriko *ad quem de iure spectat castrum Coslachi* (A. S. MINOTTO, Senato Misti, AMSI III (1887) 220); pa tudi geografsko leži Kožljak (s. od Plominu) na področju, kjer poreška cerkev ni imela svojih posesti, ampak predvsem oglejska (Kršan, ki je nastal v okviru gospostva Kožljak, so oglejski patriarhi še v 14. stoletju podeljevali v fevd

posesti so goriški grofje, kot je razvidno iz listine iz 1194²⁰, imeli kot odvetniki poreške škofije, saj je bil Pazin službeni fevd poreškega odvetnika. Vprašanje je le - kdaj in kako so do njih prišli?

Benussija, ki je menil, da je bil že goriški grof Engelbert II. okrog 1150 odvetnik poreške škofije in da so torej goriški grofje prisotni v Istri najkasneje od tega časa²¹, je že 1924 popravil de Vergottini²². Zatem sta izšli razpravi Hauptmanna²³ in de Franceschija²⁴, ki sta vsaka na svoj način pokazali, da odvetnik poreške škofije *comes Meynardus de Hystris*, ki je od taiste škofije imel v fevdu *castrum Pisinum* in se pod tem imenom pojavlja v virih med 1158 in 1183²⁵ ni bil pripadnik goriške dinastije ampak je identičen z Majnhardom iz Črnega gradu - Šumberka²⁶. Kljub temu pa je Wiesflecker še 1955 menil, da so si goriški grofje že v začetku 12. stoletja, torej istočasno s pojavitvijo na Soči, pridobili tudi že prva gospostva v Istri, ki so si jih okrog 1170 s poroko Engelberta III. z Matildo Andeško, hčerko istrskega mejnega grofa Bertolda še povečali, tako, da jim je ta posest pripomogla k pridobitvi odvetščine nad poreško škofijo; zgoraj omenjeni Majnhard pa naj bi bil Engelbertov brat ali stric²⁷. Toda s tem ko je bilo

goriškim ministerialom iz Pazina: CDI 1338, VIII. 23.). Že 1292 je bil Albert II. investiran v poreške fevde *quod idem comes et sui progenitores habuerunt ab episcopis Parentinis*, ki pa niso naštetih (z izjemo mlina v Gradolah, ki je bil izvzet iz investiture). Glej Vincenzo JOPPI, *Appendice ai Documenti Goriziani*, Archeografo Triestino (= AT) N.S. 19 (1893) št. 12.

19 CDI 1381, X. 8.

20 CDI 1194, X. 5. Glej Ljudmil HAUPTMANN, *Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4* (Wien 1929) 400; G. de VERGOTTINI, *Lineamenti storici*, 60, 61 in op. 1; Camillo de FRANCESCHI, *Mainardo conte d'Istria e le origini della Contea di Pisino*, AMSI 28 (1926) 52.

21 B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 432.

22 G. de VERGOTTINI, *Lineamenti storici*, 62.

23 L. HAUPTMANN, *Krain*, 399 sl. Gl. tudi ISTI, *Grofovi Višnjegorski*, Rad JAZU, knj. 250 (1935) 223.

24 C. de FRANCESCHI, *Mainardo conte d'Istria*, 41 sl.

25 W I, št. 239, 262, 268, 269, 276, 277.

26 Podrobneje o tem nazadnje P. ŠTIH, *Ministeriali goriških grofov*, 57, 92 sl.

27 Hermann WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*, *Süden Schriften* 124 (Innsbruck 1955) 9; ISTI, *Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich*, MÖG 54 (1948) 336. Za tako zgodnji čas pledira tudi H. PIRCHEGGER, *Überblick über die territoriale Entwicklung*, 491. Večina strokovne literature je še do pred kratkim menila, da je bil z Matildo, hčerko mejnega grofa istrskega Bertolda II. Andeškega, za katero je rečeno samo, da je bila poročena z enim od Goriških (FRANCOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV* (Ljubljana 1915) št. 752), poročen goriški grof Engelbert III. L. HAUPTMANN, *Krain*, 401 je nato na zelo prepričljiv način pokazal, da žena Engelberta III. ni bila Matilda Andeška, ampak Matilda Črnograjka, saj nam to dokazuje posest, ki so jo nekaj imeli Črnograjski, nato pa Goriški. Proti temu je vstal H. WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite*, 307 op. 5 in v dokaz, da je Engelbertova žena morala biti Matilda Andeška, navedel dokument (W I, št. 474) v katerem izvoljeni bamberski škof Poppo, brat Matilde Andeške, označuje goriškega grofa Majnharda III., sina Engelberta III., za svojega nečaka. Problem, v katerem imata obe mnenji dobro podlago v virih, je rešil šele Artur Maria SCHEIBER, *Zur Genealogie der Grafen von Görz*, *Adler (Monatsblatt)* 1 (XV) Bd. (1947-1949) 58 sl., ki je ugotovil, da je bil goriški grof Engelbert III. dvakrat poročen. Najprej z Matildo Andeško, ki mu je tudi rodila sina Majnharda III., a je umrla že okrog 1192 - 1194 (morda prav ob rojstvu Majnharda) in drugič z Matildo Črnograjko, ki pa Engelbertu ni rodila (vsaj preživel ni nihče) nobenega otroka, a je Goriškim odločilno odprla vrata v Istro.

ugotovljeno, da istrski grof Majnhard ni bil Goriški o goriških grofih v Istri pred koncem 12. stoletja tako rekoč nimamo nobenih pravih vesti. Res so ti v Izoli imeli od tržaških škofov v fevdu desetino, toda že 1166 so jo podarili samostanu Sv. Marije v Ogleju²⁸ in proti koncu 12. stoletja so si pridobili del tki. "fevda sv. Apolinarija", ki ga je na jugu Istre imela nadškofija iz Ravenne²⁹, vendar je v pazinskem gradu - centru goriških istrskih posesti, kjer so goriški grofje kasneje imeli svoj *palatium*³⁰, kjer so bivali njihovi najmočnejši istrski ministeriali in kjer je bil tudi sedež njihove istrske uprave (glavarstvo in ogradno sodišče)³¹ - še 1183 sedel Majnhard Črnograjski - Šumberški³². In prav preko njega so goriški grofje v prvi polovici devetdesetih let 12. stoletja prišli do poreške odvetščine in z njo zvezanega fevda v Pazinu, kakor nekoliko kasneje tudi do velikega šumberškega gospostva v Slovenski marki na Kranjskem. Kajti Matilda Comitissa de Pisino, druga žena goriškega grofa Engelberta III., je bila namreč Majnhardova hčerka in dedinja³³. In Engelbert, ki je 1194 kot poreški odvetnik že bil v posesti pazinskega gradu, je vanj postavil svoje ministeriale, ki jih je pripeljal v deželo³⁴, kar hkrati pomeni, da je Engelbert prejel pazinski grad v fevd od poreške škofije brez ministerialov. Svoj odločilni korak v Istro - tako glede posesti, kot glede pravic, ki so si jih kot poreški odvetniki pridobili - so goriški grofje naredili šele konec 12. stoletja.

Primer Gorice, kjer imamo takorekoč identično situacijo, pa priča, da je bila pot, ki je goriške grofe v Istri pripeljala do posesti bolj pravilo kot naključje v njihovi politiki širjenja. Grofovski rod, ki je imel svoja najstarejša posestva na zgornjem Koroškem³⁵, se začne v začetku 12. stoletja imenovati po Gorici ob Soči in njegovi pripadniki pojavljati kot odvetniki oglejske cerkve³⁶. Na vprašanje kako so prišli do posesti v Gorici pa je historiografija ponudila v odgovor predvsem dve možnosti: preko dedovanja ali kot izhod boja za investituro na tem prostoru³⁷. Gorica je v večih dokumentih (okrog 1135, 1150, 1202, 1339)³⁸ označena kot oglejski fevd v goriških rokah, leta 1202 izrecno, da imata goriška grofa Majnhard II. in Engelbert III. (ki je kot poreški odvetnik

28 W I, št. 250.

29 Glej B. BENUSSI, Nel medio evo, 443 sl.; G. de VERGOTTINI, Lineamenti storici, 60.

30 CD I 1277, IX. 20. (in castro Pisini in sala Palatii d. comitis).

31 Glej zgoraj op. 3.

32 CD I 1183, VIII. 12.

33 Glej zgoraj op. 26.

34 CD I 1194, X. 5.

35 Glej H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 331; Ernst KLEBEL, Die Ahnen der Herzoge von Kärnten aus der Hause der Spanheimer, Archiv für vaterländische Geschichte und Topografie 24 - 25 (1936) 52 - 58; ISTI, Die Grafen von Görz als Landesherren in Oberkärnten, Carinthia I 125 (1935) 242 sl.

36 Glej W I, št. 176 - 196.

37 Milko KOS, Urbarji slovenskega Primorja II, Viri za zgodovino Slovencev, knj. III., Srednjeveški urbarni za Slovenijo III (Ljubljana 1954) 20 sl.; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 331 sl.

38 W I, št. 192, 193 (cca. 1135), 230 (1150), 317 (1202) in Vincenzo JOPPI, Documenti Goriziani (= DG), AT N. S. XIV, št. 147 (1339). 1339 je oglejski patriarh investiral goriške brate v oglejske fevde per banderi amarmaturam comitatus Goritie, videlicet rubei et albi coloris kar nedvomno pomeni, da je Gorica še sredi 14. stol. veljala kot oglejski fevd.

imel tudi Pazin!) v fevdu od oglejske cerkve grad v Gorici *ministerialibus exceptis*³⁹. Torej so imeli goriški grofje od oglejske cerkve goriški grad v fevdu na povsem enak način kot pazinskega od poreške. Po analogiji s Pazinom, ki je bil službeni fevd poreškega odvetnika, pa je to verjetno bila tudi Gorica⁴⁰. Vidimo, da je bilo predvsem odvetništvo tisti ključ, ki je grofovskemu rodu iz zgornje Koroške odpiral vrata na jugu.

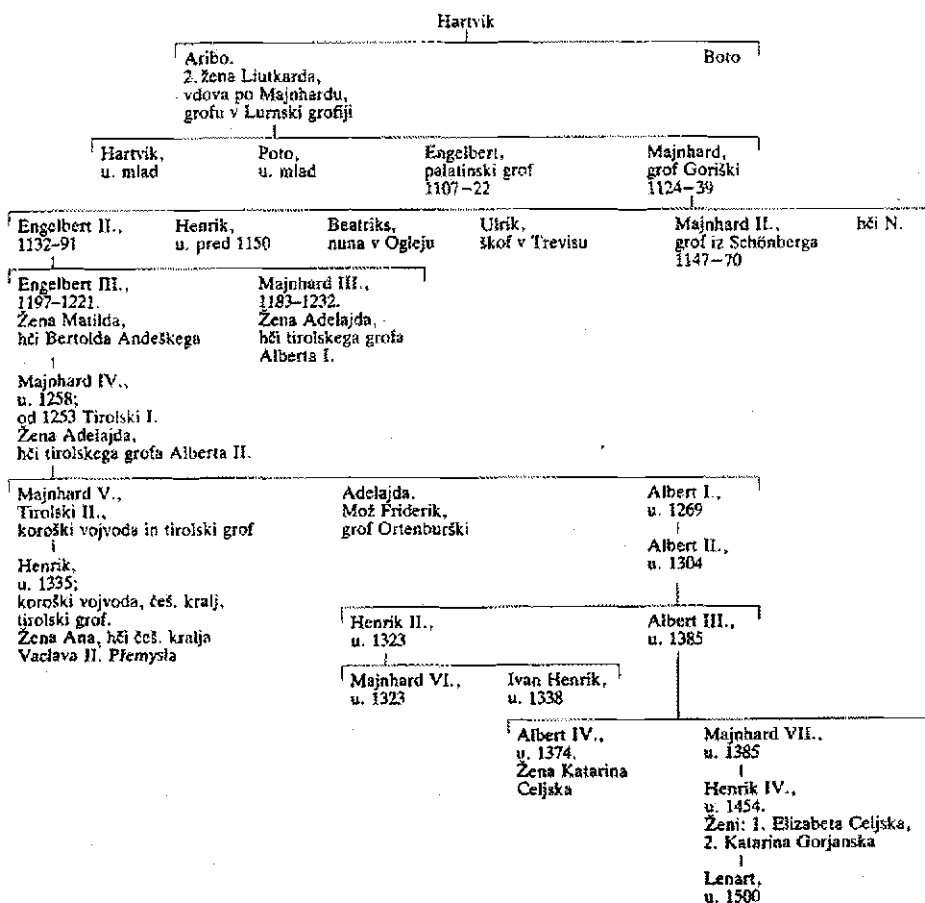
Drugače pa je bil največji zemljiški posestnik v Istri oglejski patriarhat. Z darovnico Ulrika III., sina istrskega mejnega grofa Ulrika II. Weimar -Orlamünde iz leta 1102 si je oglejska cerkev pridobila večino svoje posesti v Istri. Resnično bogata donacija ji je prinesla ozemlje med Dragonjo in Mirno v severni Istri, prostor okrog Buzeta in z izjemo širše okolice Roča tudi vse ozemlje na poti od Buzeta do zgornjega toka Rače vzhodno od Učke; tako rekoč vso severno in severovzhodno Istro⁴¹. Tudi seznam pravic in

Pazin

- 39 MDC IV (ed. August JAKSCH, Klagenfurt 1906) št. 1524 (= W I, št. 317): *Comites siquidem de Goricia [= comes Meinhardus et frater eius comes Engilpertus de Goricia] debent habere castrum de Goricia cum omni proprietate servis et ancillis et omni iure ad ipsum pertinente ministerialibus exceptis ... ab ecclesia Aquilegensis in feudum ita, quod tam masculi quam femine in idem feudum qualiter succedant.*
- 40 Tako je menil že Pietro Silverio LEICHT, *Le costituzione provinciale goriziana al tempo dei conti*, *Memorie Storiche Forogiuliesi* 18 (1922) 140 sl. Glej tudi G. de VERGOTTINI, *La costituzione provinciale*, 31 op. 3 in Peter ŠTIH, *Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo*, *Zgodovinski časopis (= ZČ)* (1987) 43.
- 41 F. SCHUMI, KUBI, št. 67 (= CDI 1102; F. KOS, *Gradiivo IV*, št. 5): *Kaštel: Kaštel [nad Dragonjo] (castrum Veneris), Buje (Uuege), Košljun (nekoč med Bujami in Grožnjanom) (Castillione), Grožnjan? (Brisintina), Buzet (Pinquent), Hum (Cholm), Vranje (Vranc), Boljun (Baniol), Sv. Martin pri Belaju (castrum sancti Martini), Letaj (Lehai), Kožljak (Josilach) in vasi: Belaj [ali Brdo pri Cepcu] (villa, ubi dicitur Cortalba inter Latinos), Monte Cucco pri Bujah (ali Zucculli pri Kaštelu) (Cuculi), Momjan (Mimillan), Šterna (Cisterne), Beli kamen pri Kubežu (Petre albe), Draguč [ali Triban] (Druutine), Marčenigla (Maticenigla), Kubež (Cavedel), Kostanjica (Castan), Št. Peter sz. od Buj (villam sancti Petri cum monasterio sancti Petri et sancti Michaelis). Glede lokalizacije glej F. KOS (zgoraj); B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 304 in H. PIRCHEGGER, *Überblick über die territoriale Entwicklung*, 490. K tej darovnici je treba dodati še kaštel v Oprtalju med Bujami in Buzetom, ki ga je še istega leta podaril Ulrik III. (Odoricus de SUSANIS, *Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis (= Thesaurus)*. Opus saeculi XIV. (ed. Josephus BIANCHI, *Civitas Utini* 1847) št. 516: *Instrumentum donationis facte de Castro Portulensi Aquilegensis Ecclesie per D. Vodoricum, filium Vorlici Marchionis, anno MCII*). Glede posameznih krajev glej H. PIRCHEGGER, *Überblick über die territoriale Entwicklung*, 519 sl. Poleg tega je bilo oglejsko tudi področje vzhodne istrske obale od Lovrana do Labina: F. KOS, *Gradiivo III*, št. 31; opis arabskega geografa Idrisija iz 1153 (L. HAUPTMANN, *Krain*, 383), CDI 1208 (s popravkom datacije v cca. 1270: glej spodaj op. 42) in A. JOPPL, *Diritti di Aquileia nel Marchesato d'Istria Anno Domini MCCCLXXXI*, *AT N. S. 9* (1882) 195 sl.; ter mesti Pican in Pazin (F. KOS, *Gradiivo III*, št. 31). Posebno poglavje so istrska obalna mesta, ki so več ali manj do druge polovice 13. stoletja bila pod oglejsko oblastjo: glej Walter LENEL, *Venezianisch - Istrische Studien* (Strassburg 1911) 157 sl.*

Peter ŠTIIH: GORIŠKI GROFJE IN GENEZA PAZINSKE GROFIJE, 55-70

Rodovnik Goriških grofov (P. Štüh)

dohodkov oglejskih patriarhov v Istri iz okrog 1270⁴², ki našteva okrog štirideset krajev Istre, ki so na kakršenkoli način zavezani patriarhu, v grobem ne kaže sprememb.

Toda prav v tem času, tretji četrtini 13. stoletja, se začno na nekaterih posestvih, ki so prvotno pripadala oglejski cerkvi, pojavljati ministeriali goriških grofov. Tako srečamo v Završju na desnem bregu Mirne 1270 goriškega ministeriala Ulrika iz Rihemberka, po

42 CDI 1208, Joseph CHMEL, Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Triest, Istrien, Tirol aus den Jahren 1246 - 1300, Fontes rerum Austriacarum II 1 (Wien 1849) 289, št. 122 je ta dokument datiral v čas okrog 1300, po njem je datacija prevzeta tudi v E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 80 (objavljeno le približno pol teksta), W. LENEL, Venezianisch, 191 sl. ga je z utemeljenimi razlogi datiral v čas 1260 - 1267, verjetno 1261 (enako nato H. PIRCHEGGER, Überblick über die territoriale Entwicklung, 487). G. de VERGOTTINI, La costituzione, 102 op. 3, pa je nato še izboljšal Lenlovo datacijo v 1267 - 1271.

Sovinjaku kraju, na levem bregu iste reke v smeri proti Buzetu, se 1277 prvič imenuje goriški ministerial Oton in tudi gospodje iz Momjana nad Dragonjo, ki je kot oglejski fevd šele 1312 prišel v posest goriških grofov, se prav v tem času močno eksponirajo na goriški strani, prav proti patriarhu. Že 1264 je oglejski patriarh podelil goriškemu ministerialu Henriku iz Pazina v fevd grad v Lupoglavu na poti med Buzetom in vzhodnimi obronki Učke; po oglejskem Kožljaku pa se že 1234 imenuje goriški ministerial Filip. Večina teh gospodstev je dvegneraciji kasneje, 1342, našeta med posestjo, ki so si jo goriški grofje razdelili med seboj⁴³. Po kakšni poti - o čemer se je pred skoraj sto leti brezuspešno spraševal že Werunsky⁴⁴ - je ta oglejska posest postala goriška, pa hočem pokazati v naslednjih vrsticah.

Načina, kako so si goriški grofje pridobivali to posest, sta bila predvsem dva. Po enem je oglejski patriarh podelil goriškemu grofu določeno posest v fevd, ta pa jo je nato svojim ministerialom podeljeval naprej v podfevd ali pa jo je obdržal neposredno pod svojo kontrolo, s tem, da je na tamkajšnje gradove postavljaj svoje ministeriale oziroma milite kot kastelane. Završje severno od reke Mirne je lep primer takšne prakse: prvotno nedvomno oglejska posest je za časa Alberta II. že goriški fevd, ki ga imajo njegovi ministeriali iz Rihemberka. Njegov sin Henrik II. pa ga že ni več podeljeval v fevd ampak je nanj postavil posebnega glavarja, ki ga je poklical iz Pustertala na današnjem Tirolskem⁴⁵. Podobno je oglejski patriarh 1312 podelil Henriku II. v fevd gospodstvo Momjan, ta pa je nanj za kastelana postavil svojega zvestega viteza iz Novega gradu na Krasu. Da si je goriški grof - verjetno ne poredkoma - pridobil oglejske fevde mimo patriarhove volje, to je s silo, pa nam prav tako ilustrira Momjan, ko je patriarh 1312 s podelitvijo le-tega v fevd grofu le sankcioniral že obstoječe stanje⁴⁶.

Drug način pridobivanja oglejskih fevdov pa je bil, da je oglejski patriarh podelil določen fevd direktno goriškemu ministerialu, ki je tako postal hkrati tudi oglejski vazal. Toda očitno je bila osebna odvisnost, ki je ministeriala vezala na goriškega grofa močnejša od fevdne, ki ga je vezala na patriarha (in seveda tudi na druge fevdne gospode - tudi goriške grofe - od katerih so imeli fevde), saj nastopa v naslednjem obdobju kot fevdni gospod (za prvotno oglejski fevd) že goriški grof in ne več oglejski patriarh, kateremu je torej fevd bil odtujen. Najlepši primer za zgoraj prikazan model je gospodstvo Lupoglav. 1264 ga je patriarh, kot je bilo že zgoraj povedano, podelil v fevd goriškemu ministerialu Henriku iz Pazina, ki je bil poročen z hčerko oglejskega ministeriala iz Pietraplose⁴⁷. Še leta 1300 je njegov istoimeni sin potrdil, da ima Lupoglav v fevdu od

43 MDC X, št. 161 (Lupoglav, Kožljak, Završje, Momjan).

44 Emil WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechts-geschichte (Wien 1894) 445.

45 Podrobno dokumentacijo glede prikazanega razvoja Završja glej v Peter ŠTIH, K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri, ZČ 45 (1991) 355 sl.

46 Podrobneje glej P. ŠTIH, K zgodovini nižjega plemstva, 550 sl.

47 F. SCHUMI, KUB II, št. 334.

oglejskega patriarha⁴⁸, 1342 pa je že naštet med goriško posestjo⁴⁹ in se smatra za goriški fevd, saj 1362 goriški grof Albert IV. že nastopa kot fevdni gospod, in sam podeli Lupoglav v fevd⁵⁰. Podoben primer je Kožljak. Bil je oglejska posest⁵¹ in na njemu je od 1234 sedel goriški ministerial⁵². Goriški grofje so si zato začeli lastiti pravice nad njim in že 1325 ga je goriška grofica Beatriksa zastavila svojemu glavarju Hugu iz Devina⁵³. Vendar se patriarh ni dal in v tridesetih letih 14. stoletja sta obe strani trdili, da pripada gospostvo njima⁵⁴. 1342 so ga goriški grofje našteali v seznamu svojih posesti⁵⁵, patriarh pa ga je v odgovor podelil v fevd⁵⁶. Vendar je na koncu obveljala goriška in 1367 ga je Albert IV. podelil v fevd članu stare goriške ministerialske družine iz Gotnika⁵⁷ (ki je izvirala iz Pazina I). Tudi Kršan ima v glavnem enako zgodovino. Bil je oglejski fevd, ki se je izločil iz gospostva Kožljak⁵⁸. Na njem je sedel goriški ministerial iz Pazina⁵⁹ in še 1338 ga oglejski patriarh podeli v fevd njegovemu sorodniku, prav tako iz Pazina⁶⁰. Petdeset let kasneje pa ga dedič goriških grofov, avstrijski vojvoda, podeljuje kot svoj fevd⁶¹. Navedimo še primer Vikumberga⁶² v tržaškem

48 Monumenta Patriae Fori Julii, Archivio di Stato Trieste, sig. I/3, fol. 73 (*Dominus Henricus quondam domini Henrici de Marnuels recognovit habere in feudum ab ecclesia Aquileiensi castrum, quod dicitur Lupoglaua cum villa supposita ipsi castro*); O. de SUSANIS, Thesaurus, št. 283.

49 MDC X, št. 161.

50 HHStAW, SSL, 1362, VI. 22., Metlika. Reverz Erharda iz Ebersteina s katerim obljublja goriškemu grofu Albertu IV. *mit der Vest Märeneuels, die wir von iren gnaden ze lehen haben*, zvesto služiti.

51 Ze v darovnici s katero je Ulrik III. Weimar - Orlamünde 1102 daroval oglejski cerkvi večino svoje alodilane posesti v Istri se omenja kot *castrum Josilach* (F. SCHUMI, KUB I, št. 67).

52 Filip iz Kožljaka se v listinah goriške provenience in pertinence pojavlja v seznamih prič med goriškimi ministeriali med leti 1234 in 1264: A. S. MINOTTO, Documenta ad Forum Julii, patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia (Venetiis 1870) 19; W I, št. 307, 361, 617, 629, 716.

53 C. de FRANCESCHI, I Castelli della val d'Arsa. Ricerche storiche con documenti e alberi genealogici (Parenzo 1900) 209, priloga št. 2.

54 A. S. MINOTTO, Documenta ad Forum Julii, 116 sl. Patriarh je trdil *quod pleno iure ad Aquil. Ecclesium pertinebat*, goriška grofica Beatriksa, kot skrbnica mladoletnega goriškega grofa Ivana Henrika pa da *ad cuius comitatum dictum castrum Coslachi...spectat et pertinet pleno iure*.

55 MDC X, št. 161.

56 HHStAW, SSL, 1342, VI. 25., Čedad. Oglejski patriarh Bertrand je *castrum de Coslach et turris que dicitur Cholmitz sita prope dictum castrum*, ki je njegov *feudum anticum* podelil devinskim bratom.

57 C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 389 sl., priloga št. 6.

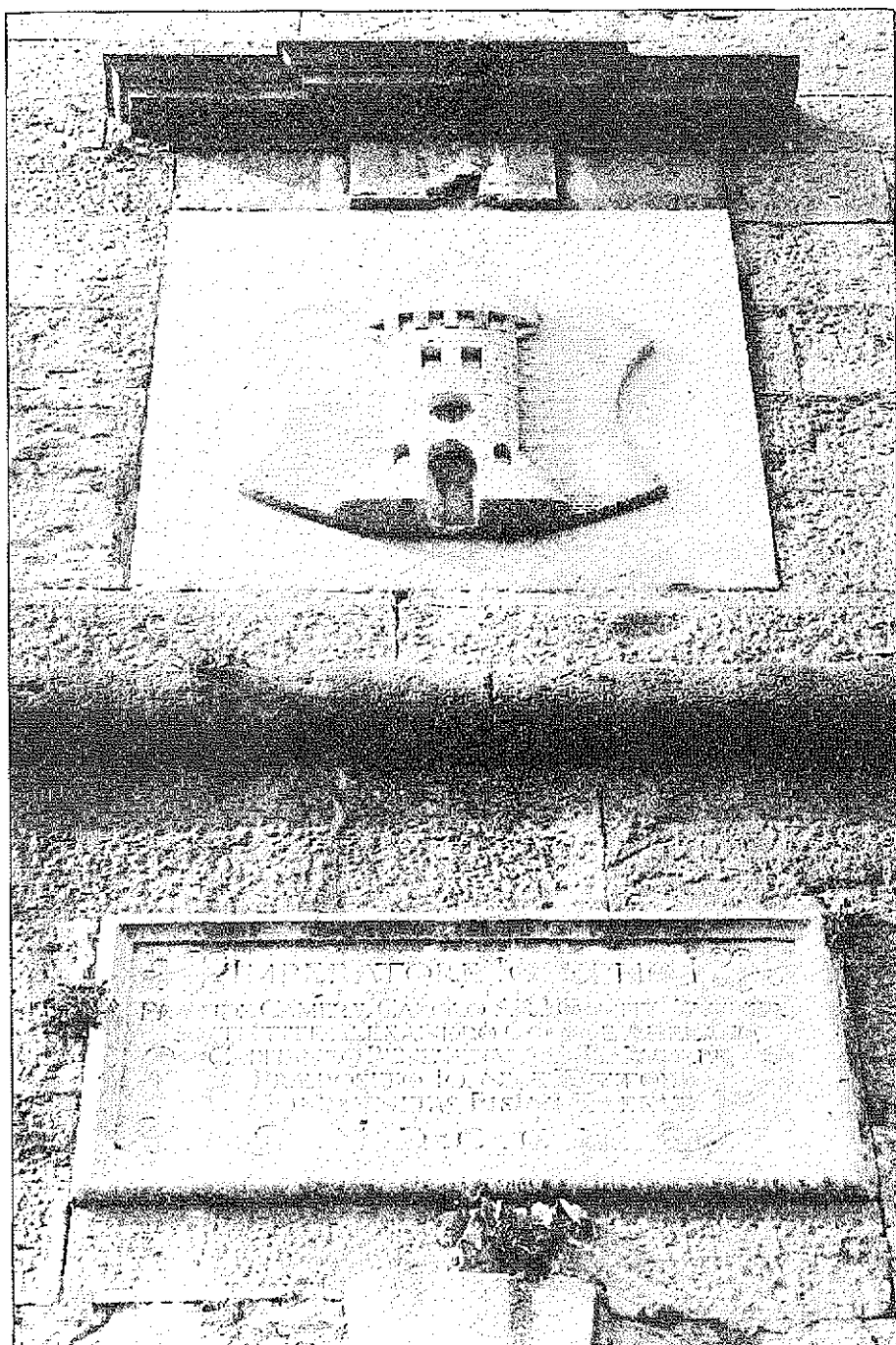
58 Milko KOS, Doneski k zgodovini Istre v srednjem veku, Vjesnik kr. hrv. -slav. -dalm. zemaljskog arkiva 18 (1916) št. 6.

59 M. KOS, Doneski, št. 6, 14, 17.

60 CDI 1338, VIII. 23.

61 C. de FRANCESCHI, I castelli della val d'Arsa, priloga št. 5.

62 Nemška oblika imena je Fünfenberg. Osnovne informacije: M. KOS, Urbarji slovenskega Primorja II, 41; Luigi FOSCAN - Erwin VECCHIET, I Castelli del Carso Medioevale (Trieste 1985) 20 (vendar za zgodnje obdobje zaradi preštevilnih napak praktično neuporabno!); B. BENUSSI, Nel medio evo, 377 op. 158 (po Benussiju naj bi se gospod iz Vikumberga že 1224 (14. avgust) nahajal v spremstvu goriškega grofa Alberta. To ne bo držalo: v tistem času sta živela goriška grofa Majnhard II. (+1232) in njegov nečak Majnhard III. (+1258), Vikumberg pa je šele leta 1249 zgradil goriški ministerial iz Karsperga (gl. opombo 64). Verjetno je mišljeno leto 1274 (CDI 1274, die XIV exeunte Augusto), takrat se je v številnem spremstvu goriškega grofa Alberta II. v Čedadu nahajal tudi *Ravvinus de Winchimberch*).

Pazinski grb na župnijskem stolpu, (Foto: D. Darovec, 1994)

zaledju, ki dokazuje, da je bila to tudi drugod običajna praksa s katero so goriški grofje pridobivali posest. 1249 je tržaški škof Ulrik dovolil goriškemu ministerialu iz Karsperga⁶³ (poročen z ministerialko tržaškega škofa; glej določbe notarske listine iz op. 64), da je zgradil na področju tržaške dijeceze grad, ki mu ga je tudi podelil v dedni fevd⁶⁴. Čez debelo stoletje, leta 1367, pa se kot prejemnik fevda že pojavlja goriški grof Majnhard VII., ki je zaprosil tržaškega škofa za investituro v vikumberški grad in vinograde v Lonjeru quae [fevde] domus nostra et nos ab antiquo habuimus et tenuimus et ad presens habemus⁶⁵.

Zlasti ta, drugi način, s katerim so goriški grofje pridobivali oglejske (in druge) fevde, kaže na velik pomen, ki so ga v tem procesu imeli njihovi ministeriali. Poroke goriških ministerialov z ministeriali drugih gospodov (Lupoglav, Vikumberg, verjetno tudi Kožljak), o katerih je seveda odločal goriški grof in se z nasprotno stranjo tudi dogovoril o delitvi otrok iz teh zakonov in premoženja⁶⁶, lepo kažejo, da so prav ministeriali bili tisto orodje oziroma instrumentarij goriške politike, s katerim so prevzemali tuje fevde in povečevali svojo posest.

Tako so jedru svoje istrske posesti v Pazinu in okolici, ki so si jo konec 12. stoletja pridobili od poreške škofije, v drugi polovici 13. in delno tudi še v začetku 14. stoletja dodali še posest, ki je izvirala od oglejskega patriarhata. V prvi vrsti je šlo za posest severno od Mirne (Završje, Momjan), Sovinjak jz. od Buzeta, ki se je verjetno preko Vrha⁶⁷, Mrčenigle (oglejski fevd, ki so ga v 14. stol. imeli pripadniki goriškega ministerialskega rodu iz Ebersteina na Koroškem⁶⁸) in Grdega Sela, kjer so sedeli goriški ministeriali, navezoval na goriško posest okrog Pazina, nato za Lupoglav, ki je skupaj z Rašporjem povezoval goriško posest v Istri z ono na Krasu in za kompleks posesti vzhodno od Učke in ob zgornjem toku Raše (Kožljak, Kršan). Temu je bila približno v istem času dodana tudi posest ob spodnjem toku Raše in Raškem zalivu, gospostvi

63 O rodu goriških ministerialov iz Karsperga glej P. ŠTIH, Ministeriali goriških grofov, 72.

64 Registraturbuch der Grafen von Görz, HHStAW, sig. W 594, fol. 111', 112 (1249, V. 25., Trst): *Dominus Ulricus Dei gratia episcopus Tergestinus ... consensu et voluntate capituli tergestini dedit atque tradidit domino Almerico filio quondam domini Rauini de Charsperch licenciam et potestatem faciendi et edificandi quoddam castrum in districtu episcopatus Tergesti in monte quodam posito supra Dinga, quod quidem ab eodem domino episcopo dictus Almericus in feudum legale accepit hoc modo, quod dictus Almericus habere tenere et possidere debeat ad honorem Dei et dicti domini episcopi Tergestini et suorum successorum et dictum castrum habere et tenere semper et quolibet tempore paratum et apertum ad voluntatem domini episcopi ... Insuper promisit predictum castrum persuccessionem hereditariam dare illis suis filiis, qui ministeriales erunt causa Dei et beati Iusti, decedere sine hereditibus et castrum peruenire ad alios suos filios, qui ministeriales essent alterius domini, quod tenebantur ad supradictas obligationes et infrascriptas et habebunt castrum suprascripto et infrascripto pacto et tenore.*

65 CDI 1367, X. 15.

66 Sporazume med goriškimi grofi in drugimi gospodi o porokah njihovih ministerialov in delitvi otrok iz teh zakonov lahko v virih sledimo vse do 1314 (MDC VIII, št. 196), kar je glede na sosednje teritorije, kjer so ministeriali že prej dosegli osebno svobodo, vsekakor zelo pozno.

67 V Istarskem razvodu se Majnhard iz goriškega Rožeka-Gradeca v Slovenski marki imenuje Menart (sluga) Sovinski i Vrh i Semić i Gole Gorice i Krbun: Milko KOS, Studija o Istarskom razvodu, Rad JAZU, knj. 240 (1931) 158.

68 Francesco di MANZANO, Annali del Friuli vol. IV (Udine 1861) 435; Camillo de FRANCESCHI, I Castellidella val d'Arsa, 32

Barbana in Rakalj, ki sta še konec 12. stoletja spadali v okvir puljskega mestnega agra⁶⁹. S tem je bil teritorialni razvoj goriških posesti v Istri konec 13. in v začetku 14. stoletja v glavnih potezih zaključen in zaokrožen, kar se na določen način odraža tudi v dejstvu, da se v tem času začno pojavljati tudi prvi nastavki posebne uprave za goriška posestva v Istri. Tako se že 1294 prvič omenja glavar v Pazinu in 1321 tudi v Završju za goriško posest severno od Mirne. Goriška Istra je v tem času predstavljala še del enotnega goriškega dominiuma, kar se je odražalo tudi v močno centralizirani upravi goriških grofov. Šele po nenadni smrti goriškega grofa Henrika II. leta 1323, ko je zapustil le leto dni starega naslednika in je v dolgem obdobju skrbništva moč goriške hiše silovito padla, je dokončno propadel poskus združitve vseh goriških posesti v eno deželo. Centrifugalne sile so bile premočne in ob delitvi goriških posesti leta 1342 med tri brate, je najstarejši Albert IV. dobil posest v Slovenski marki in Beli krajini ter v Istri. Tako se je izoblikoval nov, od ostalih goriških posesti ločen dominij. Ta je sicer nato pod goriškimi grofi eksistiriral le eno generacijo - do Albertove smrti 1374 - kar pa je bilo očitno dovolj za razvoj nekaterih institucij, ki so značilne za posamezno deželo in ki smo jih predstavili na začetku tega prispevka.

In če se sedaj vprašamo še po vzrokih, zakaj je ravno v drugi polovici 13. stoletja prišlo do teritorialne širitve goriških grofov (in na drugi strani tudi Beneške republike) na račun Patriarhata v Istri, potem je treba ugotoviti, da so bili ti zelo globalni. Kot je zelo točno zapisal Lenel⁷⁰ je bila bit moči kneževine patriarhov pogojena z idejo cesarstva, ki obvladuje tako Italijo kot Nemčijo. S svojo lego na stičišču obeh delov je bil Patriarhat kot prehodno področje, katerega pomen je še posebno narasel v trenutkih, ko je opozicija v lombardski nižini zaprla prehode preko Alp, za cesarstvo izjemne važnosti. Vse do vključno Bertolda Andeškega, ki je umrl sredi 13. stoletja (1251) so naslov oglejskega patriarha skozi dolga stoletja nosili predstavniki visokega nemškega plemstva⁷¹ in zlasti poslednja dva patriarha iz tega kroga, Wolfger (1204 - 1218) in Bertold (1218 - 1251) sta v tesnem sodelovanju s krono najprej ponovno pridobila za Patriarhat marki Istro in Kranjsko (1209) in nato predvsem v Istri utrdila svojo oblast⁷². S koncem štaufovske dinastije in propadom cesarske ideje sredi stoletja je bil spodma- knjen tudi glavni temelj ekistence Patriarhata. Z Gregorjem de Montelongom, nečakom papeža Gregorja IX. je 1251 patriarhov prestol po dolgem času zasedel Italijan in hkrati vodja guelfske stranke v severni Italiji. Nasproti njemu so stali goriški grofje, zvesti pristaši gibelinske stranke in nemiške krone; Majnhard IV. je bil celo poročen z Elizabeto von Wittelsbach, materjo zadnjega Staufovca, nesrečnega Konradina, ki pa v tistem času

69 Ca. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 38.

70 W. LENEL, *Venezianisch*, 196.

71 W. LENEL, *Venezianisch*, 152; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 96.

72 L. HAUPTMANN, *Krain*, 390 sl.; Milko KOS, *Postanek in razvoj Kranjske*. Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave (Ljubljana 1985) 248; Pio PASCHINI, *Storia del Friuli* (Udine 1935) 73 sl.; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 88 sl.

ni imel prave zaslombe v šibki kroni⁷³. Toda tudi s Patriarhatom je šlo v tistem času ekonomsko in politično strmo navzdol in v neprestanih bojih, ki so si v Furlaniji in Istri nepretrgoma sledili nasproti Benetkam in goriškim grofom je Patriarhat v Istri na račun Republike sv. Marka izgubil skoraj vsa obalna mesta, v notranjosti polotoka pa so si goriški grofje, kot smo videli, iz istega naslova pridobili pomemben kos Pazinske grofije⁷⁴.

Povzetek, ki ga sedaj lahko potegnemo na podlagi gornjih izvajanj je, da je bilo za genezo Pazinske grofije, tako v institucionalno-pravnem, kot teritorialnem pogledu, najodločilnejše prav približno poldrugo stoletje dolgo obdobje goriške prisotnosti v Istri. Tako je nastal en pol, ki je Istro skoraj za pol tisočletja politično razklal na dvoje. Enega od vzrokov te bipolarne razdelitve polotoka pa je gotovo potrebno iskati tudi v notranjem razvoju Istre same od frankovskih časov naprej, ko sta se na tem prostoru srečevala dva različna tipa fevdalnega reda: na eni strani mesto (komuna) in na drugi zemljiško gospostvo kot pglavina organizatorja in nosilca javne oblasti⁷⁵. V notranjosti Istre se je tako uveljavil tip kmečke občine z županom kot predstavnikom zemljiškega gospoda in srenjo, to je zborom vseh polnopravnih članov občine, v širšem obalnem pasu z dolino Mirne pa tip mestne občine s podestajem in mestnim svetom; politična meja med beneško in goriško (habsburško) Istro pa je v grobem sledila prav meji med tema dvema tipoma organizacije oblasti⁷⁶.

73 A. VEIDER, Die politischen Beziehungen, 6 sl.

74 W. LENEL, Venezianisch, 152 sl.; Meinrad PIZZININI, Die Grafen von Görz und die Terra-ferma-Politik der republik Venedig in Istrien in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum 54 (1974) 186 sl.

75 Bogo GRAFENAUER, Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka, Acta Histriae I (1993) 9 sl.; ISTI, Istra, Enciklopedija Slovenije 4, 180. Že sodni zbor v Rižani 804 (latinski original z hkratnim italijanskim in slovenskim prevodom: Anamari PETRANOVIČ, Annelise MARGETIČ, Rajko BRATOŽ, Rižanski zbor, Prispevki k zgodovini Kopra (Ljubljana 1989) 81 sl.) je v veliki meri posledica nasprotij, ki so nastala zaradi širjenja frankovskega fevdalizma na račun mest in njihovih pravic. O rižanskem placitu nazadnje zelo poglobljeno Harald KRAHWINKLER, Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts (Wien-Köln-Weimar 1992) 199 - 243.

76 Josip ZONTAR, Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete 21 (1945/46) 153 sl. in zlasti karta na str. 158; Vjekoslav BRATULIČ, Funkcije župana u općinskim zajednicama na području Pazinske grofovije (XVI - XVII stoljeća), Jadranski zbornik 7 (1969) 147 sl.; Sergij VILFAN, Soseske in druge podeželske skupnosti, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II (Ljubljana 1980) 44 sl.

RIASSUNTO

Secondo la storiografia più antica, la nascita della Contea di Pisino nel cuore dell'Istria - all'epoca dei conti di Gorizia era diventata una provincia specifica (nel senso istituzionale) e mantenne questo status giuridico anche sotto gli Asburgo, ai quali andò nel 1374, sino al XVI secolo, quando venne annessa alla Carniola - era collegata alle dispute interne della dinastia degli Eppenstein. Engelbert degli Eppenstein infatti, nell'impossibilità di avere l'intero margraviato dell'Istria, vi avrebbe strappato una particolare Contea di Pisino. Però soltanto le ricerche del Benussi dimostrarono successivamente che alla base della nascita della Contea di Pisino non c'era stata alcuna divisione dei poteri da parte del margravio istriano, ma proprio una sottrazione di possedimenti alla sua giurisdizione diretta. Il centro della Contea di Pisino infatti era un feudo della Diocesi di Parenzo alla quale Ottone II aveva accordato l'immunità già nel 983. Era questo il fondamento giuridico che permise lo sviluppo di strutture parallele al potere e ai diritti del margravio. Il secondo fondamento era rappresentato dalla proprietà. Alla fine del XII secolo il feudo pisinese era un possedimento dei conti di Gorizia, che l'avevano ottenuto in gestione in qualità di avvocati della Diocesi di Parenzo. Pisino infatti era un feudo in beneficio dell'avvocato di Parenzo. Il più grande proprietario terriero dell'Istria era allora il Patriarcato di Aquileia, che aveva acquisito la maggior parte dei suoi possedimenti nel 1102 con la donazione di Ulrico III di Weimar - Orlamünde. La donazione, in verità molto generosa, comprendeva le terre che si estendevano tra i fiumi Dragogna e Quieto, l'area intorno a Pingente e, con l'esclusione del circondario di Rozzo, l'intero territorio che va da Pingente al corso superiore del fiume Arsa, complessivamente l'intera Istria settentrionale e nord-orientale.

Alla fine del XIII secolo in alcuni feudi del Patriarcato di Aquileia iniziano ad operare i ministeriali dei conti di Gorizia. Nel lasso di tempo di due generazioni la maggior parte di questi possedimenti passa ai conti di Gorizia, che se ne impadroniscono soprattutto in due modi. Il primo consisteva nell'assegnazione di un determinato possedimento all'interno del feudo da parte del Patriarcato di Aquileia al conte di Gorizia. Questi a sua volta lo infeudava ai propri ministeriali oppure lo controllava direttamente insediando nei castelli locali i propri castellani. Il secondo modo consisteva invece nella concessione diretta da parte del Patriarcato di Aquileia di determinati feudi ai ministeriali goriziani, che così diventavano anche vassalli della Chiesa di Aquileia. Ma la dipendenza personale che legava il ministeriale al conte di Gorizia era più forte di quella di vassallo nei confronti del patriarca. Nel periodo successivo infatti il signore feudale viene individuato nel conte di Gorizia e non più nel patriarca di Aquileia, al quale viene così sottratto il feudo. Un esempio esemplificativo di quanto affermato ci viene dal caso della Signoria di Lupogliano. Nel 1264 il patriarca lo infeuda al ministeriale goriziano di Pisino che era sposato con la figlia del ministeriale aquileiese di Pietrapelosa. Nel 1300 il figlio del ministeriale goriziano affermava ancora di avere avuto Lupogliano in feudo da parte della Chiesa di Aquileia, ma già nel 1342 il feudo fu parte dei possedimenti goriziani, viene considerato un feudo dei conti di Gorizia che, come testimonia un documento del 1362, si comportano già come proprietari feudali, infeudando essi stessi Lupogliano ad altri. Questo secondo modo con cui i conti di Gorizia si impadronirono dei feudi di Aquileia dimostra il grande ruolo svolto in questo procedimento dai loro ministeriali; erano proprio questi ultimi infatti lo strumento della politica che avrebbe portato ad accrescere in maniera determinante le loro proprietà.

In questa maniera, ai loro possedimenti istriani di Pisino e dintorni, ottenuti alla fine del XII secolo dalla Diocesi di Parenzo, vanno ad aggiungersi, nella seconda metà del XIII e in parte all'inizio del XIV secolo, pure quelli che in origine erano del Patriarcato di Aquileia.

Si trattava in primo luogo delle terre a nord del Quieto (Piemonte, Momiano), di Sovignacco a sud - est di Pinguente, di Lupogliano, che assieme con Raspo collegava i possedimenti goriziani in Istria con quelli sul Carso, e dei territori da loro posseduti ad est del Monte Maggiore e lungo il corso superiore del fiume Arsa (Cosliaco, Chersano). A tutto ciò si aggiunsero, all'incirca nello stesso periodo, anche i possedimenti lungo il corso inferiore dell'Arsa (Rachel, Barbana), che alla fine del XII secolo facevano ancora parte dell'agro della città di Pola. Lo sviluppo territoriale dei possedimenti goriziani in Istria era così fondamentalmente concluso. In questo periodo inizia a delinearsi pure l'amministrazione particolare dell'Istria sotto i conti di Gorizia. Molto trasparente in questo senso è l'istituzione di un capitano a Pisino, citato per la prima volta alla fine del XIII secolo. Lo sviluppo successivo porta, già nel XIV secolo, alla nascita di alcune istituzioni che sono tipiche della provincia (il privilegio dei nobili, che assume il carattere di privilegio provinciale, il tribunale dei nobili, il capitano che operava in nome del sovrano), cosicché la contea di Pisino si sviluppa in una provincia specifica.

Per la genesi della contea di Pisino, sia sotto l'aspetto giuridico - istituzionale sia sotto quello territoriale, è dunque decisivo proprio quel periodo di un secolo e mezzo legato alla Signoria dei conti di Gorizia nell'Istria interna. La formazione della contea di Pisino durante la contemporanea decadenza del patriarca di Aquileia e l'affermazione della Repubblica di Venezia nella fascia costiera dell'Istria causò, sotto l'aspetto politico, una spaccatura in due parti della penisola istriana che si protrasse per quasi mezzo millennio.